

I

Duitsland

Voor de zeventienjarige Christine Bölz begon de oorlog met de verrassende uitnodiging voor het feest bij de Bauermanns. Op die schitterende herfstdag in 1938 kon niemand zich voorstellen welke verschrikkingen er op til waren. De lucht was fris en zoet als de rode appels die in de boomgaarden langs de glooiende heuvels in het dal van de rivier aan de bomen hingen. De zon scheen in de blauwe septemberlucht, waarin grote wolken als witte watten dreven, die schaduwen wierpen over het land. Het was stil in de heuvels, op het krassen van de Vlaamse gaaien na en het gescharrel van de eekhoorns, die zaden en noten voor de komende winter verzamelden. Houtrook en de mosgeur van dennenbomen vermengden zich tot een smeulend, aards aroma dat de ochtend, ondanks de kilte in de lucht, diepte en structuur gaf.

Vanwege de weinige regenval dat jaar waren de met bladeren bedekte paden in het bos droog, en Christine had langs de steile, rotsachtige delen kunnen rennen zonder bang te hoeven zijn om uit te glijden. Maar in plaats daarvan pakte ze de hand van Isaac Bauermann vast en liet ze zich door hem van het grote, met mos begroeide rotsblok af helpen, terwijl ze zich afvroeg wat hij ervan zou denken als hij wist hoeveel tijd ze in het bos doorbracht. Normaal zou ze van de zijkant van de Duivelsrots zijn afgesprongen alsof ze onsterfelijk was, en met beide voeten op de glibberige lagen dennennaalden en sponzige aarde zijn geland, met gebogen knieën om niet voorover te duikelen. Maar deze keer hield ze zich in, omdat ze niet wilde dat hij haar een wildebras zou vinden, zonder klasse of manieren. En stel je voor dat hij zou denken dat zij de legende van het rotsblok – dat een paar jongens die spijbelden van de kerk er ooit door de bliksem waren getroffen

en gedood – geloofde. Hij had erom gelachen, maar toen ze zich later aan de richels van het rotsblok vasthielden om langs de kant naar beneden te klauteren, wilde ze dat ze hem niet had verveeld met dat dwaze, kinderachtige verhaaltje.

‘Hoe wist je waar ik...’ begon ze. ‘Ik bedoel... hoe heb je ontdekt...’

‘Ik heb je loonstrookje in mijn vaders bureau opgezocht en zo je adres gevonden,’ zei hij. ‘Ik hoop dat je het niet erg vindt dat ik mezelf heb uitgenodigd om met je mee te wandelen.’

Ze ging een beetje sneller lopen zodat hij haar glimlach niet zou zien. ‘Ik vind het best,’ zei ze. Ze vond het meer dan best; het zorgde ervoor dat het lege gevoel dat ze altijd kreeg wanneer ze niet bij elkaar waren, was verdwenen. Nu eventjes, in elk geval. Vanaf het moment dat ze die ochtend was wakker geworden, had ze de uren afgeteld totdat ze naar haar werk bij hem thuis kon gaan. Na een ontbijt van warme geitenmelk en bruin brood met pruimenjam deed ze haar klusjes en probeerde daarna te lezen, wat niet lukte. Ze kon geen minuut meer in huis blijven. In plaats van naar de klok te blijven kijken, besloot ze de heuvels in te gaan om edelweiss en alpenroosjes te zoeken voor de feesttafel van opa en oma.

‘Maar wat zouden je ouders ervan vinden als ze wisten dat je hier was?’ vroeg ze.

‘Ze zouden er niets van vinden,’ antwoordde hij. Snel liep hij vooruit, draaide zich vervolgens naar haar om en huppelde achteruit, alsof zij op zijn tenen zou trappen en hij nog net op tijd wist weg te springen. Hij lachte en zij glimlachte, in de ban van zijn speelse grijns.

Ze wist dat Isaac uren achter elkaar las en studeerde en dat hij waarschijnlijk de Latijnse namen kon oplepelen voor de aardbeien en hazelaars die in het wild rond de grazige heuveltjes groeiden. En het was meer dan waarschijnlijk dat hij alle vogels bij hun naam kon noemen, zelfs in de vlucht, net als de verschillende dieren die hun sporen in de zachte aarde hadden achtergelaten. Maar hij had zijn kennis opgedaan uit boeken, terwijl zij de hare had opgedaan in het dagelijks leven en uit verhalen van anderen. Haar hele kinder-

tijd lang had ze de golvende heuvels en donkere bossen rondom hun stadje verkend. Ze was vertrouwd met alle bochtige paden, iedere oude boom en ze kende elke grot en elk stroompje. Wat als een klusje voor de vroege ochtend was begonnen – het verzamelen van eetbare paddenstoelen die haar vader haar geduldig had leren herkennen – werd al snel haar favoriete tijdverdrijf. Ze vond het heerlijk om uit het stadje te ontsnappen, langs de randen van de velden te lopen, de spoorbaan over te steken en de uitgesleten wagensporen te volgen totdat ze overgingen in smalle, overwoekerde paden. Dat was haar tijd voor zichzelf, de tijd om haar gedachten de vrije loop te laten.

Hoe vaak was ze wel niet naar de ruïne van een kapel bij een burcht geklommen om in het beschermde nest van zacht gras tussen de drie half ingestorte muren te dagdromen? Vaak ging ze staan waar volgens haar het altaar moest zijn geweest, waar ze zich het leven probeerde voor te stellen van de mensen die hier hadden gebeden, die er waren getrouwd en hadden gehuild.

Het beste moment om naar het hoogste punt van de heuvel te klimmen was bij zonsopgang in de zomer, wanneer de dauw de aardse geuren uit de grond losmaakte en alles naar dennenbomen rook. Ze hield ook van de eerste verstilde dagen van de winter, wanneer de wereld was ingesluimerd en verse sneeuw de gemaaide, gele tarwevelden en grijze, kale boomtakken van een suikerlaag voorzag. Ze was hier thuis, diep tussen de hoge naaldbomen waar het zonlicht de muffige bosbodem nauwelijks bereikte. Isaacs thuis daarentegen was in een groot herenhuis met puntgevel aan de andere kant van het stadje, met gesnoeide heggen naast een ijzeren hekwerk en gemetselde bogen boven de deuren.

‘Aha,’ zei Christine. ‘En wat zou Louisa Freiberg ervan vinden dat je hier bent?’

‘Ik weet niet wat ze ervan zou vinden.’ Hij kwam naast haar lopen. ‘En het kan me ook niet schelen.’

Als ze had geweten dat hij die ochtend bij haar thuis in de Schellergasse zou opduiken, om stil op de stenen trap achter haar te wachten tot ze de grote, gietijzeren grendel van haar voordeur

had gesloten, zou ze haar zondagse jas hebben aangetrokken, niet die lange, gele overjas die tot op haar enkels hing. De jas, een kerstcadeau van haar oma, op wie ze dol was, was dik en warm, maar de stijve kraag en de gerafelde zakken konden nauwelijks verhullen dat het kledingstuk een vorig leven had gekend als voeten-deken in een koets.

Terwijl ze Isaac door het bos van de heuvel af naar de appel- en perenboomgaarden leidde, bleef ze aan de knopen van de jas voelen en liet ze haar vingers telkens over de voorpanden glijden, om er zeker van te zijn dat haar oude speelkleding eronder niet te zien was. De plooimouwtjes van haar kinderjurkje waren te kort, de naadloze zoom was te hoog, het knooploze lijfje zat te strak en de marineblauwe streepstof was te kinderlijk. Haar kousen, die met bandjes aan haar onderjurk werden opgehouden, waren grijs en pluizig, met honderden pillen en haaltjes van het schuren langs struiken en ruwe boomschors. Maar het was wat ze altijd droeg wanneer ze door het bos wandelde, want tot deze dag was ze altijd alleen gegaan. In die kleding hoefde ze zich er geen zorgen over te maken dat ze iets vuil of kapot maakte wanneer ze in de modder knielde om een wilde paddenstoel onder een vochtige varen weg te plukken, of wanneer ze over de grond moest kruipen om beukenootjes voor de bakolie te verzamelen.

Net als bij iedereen in haar familie waren bijna al haar kledingstukken gemaakt van bedrukte katoenen lakens of waren het af-dankertjes van oudere gezinsleden. Voordat ze bij de Bauermanns ging werken, had ze er nooit bij stilgestaan. Bijna alle meisjes en vrouwen in haar stadje liepen er net zo bij als zij, in sleetse jurken en rokken, gesteven schorten met verstelde zakken, en hoge veter-schoenen. Tegenwoordig droeg ze echter altijd een van haar twee zondagse jurken als ze 's middags naar haar werk in Isaacs huis ging. Het waren de mooiste jurken die ze had, die ze in de plaatselijke kledingzaak had weten te bemachtigen in ruil voor bruine eieren en geitenmelk.

Dat was niet naar de zin van haar moeder, Rosa, die al tien jaar lang hele dagen voor de Bauermanns werkte. De jurken waren

voor de zondag, en hoefden niet gedragen te worden bij de afwas, de was of het zilver poetsen. Maar Christine deed ze toch aan en negeerde de boze blik van haar moeder wanneer ze de beige betegelde keuken van de Bauermanns binnenkwam. Soms leende ze een jurk van haar beste vriendin, Katja, om naar het werk te gaan, met de belofte om die schoon terug te geven. En vlak voor vertrek borstelde ze telkens haar haar en vlocht het opnieuw in, waarbij ze ervoor zorgde dat de vlechten recht en even lang waren. Maar deze ochtend had Isaac haar verrast, en haar haar hing in een slordige paardenstaart over haar rug.

Tot haar opluchting had Isaac zijn bruine werkbroek, bretels en blauwe flanellen overhemd aan, de kleding waarin hij grasmaaide en houthakte, en niet de geperste zwarte broek, het witte overhemd en het marineblauwe jasje dat hij naar de universiteit droeg. Hoewel de Bauermanns een van de laatste rijke families in het stadje waren, zorgde de vader van Isaac ervoor dat zijn kinderen wisten wat werken inhield. Hij gaf Isaac en zijn zus Gabriella regelmatig klusjes te doen.

‘Ik weet wat je ouders zouden denken,’ zei Christine met haar ogen gericht op het rode zandpad.

Ze kwamen uit het donkere bos tevoorschijn en liepen tussen de lichtere begroeiing en het jonge opschot door naar de grazige rand van de hoogste appelboomgaard. Er stonden zes witte schapen op de open plek, die hun wollige koppen tegelijk omhoogstaken toen Isaac en Christine plotseling verschenen. Christine bleef staan en stak haar hand op, zodat Isaac ook zou stoppen. De schapen keken hen aan en gingen daarna verder met hun taak om het gras in de boomgaard kort te houden. Toen ze er zeker van was dat de dieren het niet op een lopen zouden zetten, liet Christine haar arm weer zakken en wilde verder lopen, maar Isaac pakte haar hand en trok haar naar achteren.

Met zijn ruim één meter tachtig, brede schouders en gespierde armen was hij een reus vergeleken met haar frêle gestalte. En nu ze oog in oog met elkaar stonden, voelde ze het bloed naar haar wangen stijgen terwijl ze in zijn stralende, kastanjebruine ogen keek. Ze kon al zijn trekken dromen, de donkere golven van zijn haar

over zijn voorhoofd, zijn krachtige kaaklijn, de gladde, gebruinde huid van zijn sterke nek.

‘En hoe kun jij weten wat mijn ouders zouden denken?’ vroeg hij grijnzend. ‘Heb je soms koffie gedronken en taart gegeten met mijn moeder, zodat zij je alles kon vertellen?’

‘*Nein,*’ antwoordde Christine lachend. ‘Je moeder heeft me niet op de koffie uitgenodigd.’

Isaacs moeder, Nina, was een eerlijke en royale werkgeefster, die zo nu en dan iets lekkers stuurde voor het gezin van Christine: *Linzertorte*, *Apfelstrudel* of *Pflaumenkuchen*, pruimentartaart. In het begin sputterende haar moeder nog wel tegen bij de geschenken van Nina, maar tevergeefs. Isaacs moeder schudde dan haar hoofd en stond erop dat ze het aannam. Het gaf haar een goed gevoel om mensen die het wat minder hadden te helpen, zei ze. Bij de Bauermanns werd echte koffie gedronken, geen *Ersatz* of cichorei, en soms stuurde Nina ook een pond koffie naar Christines gezin. Maar het was niet de gewoonte van Nina Bauermann om met haar personeel koffie te gaan zitten drinken uit haar beste porselein.

‘Mijn moeder zei dat het serieus was tussen jou en Louisa,’ merkte Christine op, die afgeleid werd door de kracht van zijn grote, warme hand om de hare. Ze trok haar hand terug en liep met bonkend hart verder.

‘Daar weet ik anders niets van,’ zei hij, achter haar aan lopend. ‘En het kan me niet schelen wat iedereen denkt. Ik dacht trouwens dat je wist dat Louisa naar de Sorbonne vertrekt.’

‘Maar ooit komt ze terug, toch? En mama zei... dat *Frau* Bauermann altijd zegt: “Vanavond het beste zilveren bestek, Rosa. Louisa en haar familie komen eten.” En afgelopen week nog: “Het is Louisa’s verjaardag, koop dus de beste haring om maatjesharing in roomsaus te maken. Dat is haar lievelingseten. En zorg ervoor dat Isaac en Louisa ’s middags naast elkaar zitten voor de koffie met gebak.”’

‘Dat is alleen omdat onze families heel nauwe banden hebben. Mijn moeder is samen met Louisa’s moeder opgegroeid.’

‘Je ouders hopen...’

‘Mijn moeder weet hoe ik erover denk. En dat weet Louisa ook.’

‘En je vader?’

‘Mijn vader kan er niets van zeggen. Zijn ouders waren tegen zijn verkering met mijn moeder, omdat zij geen praktiserende Joodse was. Hij trok zich er niets van aan en trouwde toch. Hij gaat me vast niet vertellen wat ik moet doen.’

‘En wat doe je dan?’ Ze duwde haar handen diep in de zakken van haar jas.

‘Ik geniet op een prachtige dag van een boswandeling met een heel mooi meisje. Is daar soms iets op tegen?’

Zijn woorden bezorgden haar een rilling over haar rug. Ze draaide zich om en liep langs de laatste rijen kronkelige appelbomen de heuvel af naar een houten bankje waarvan de dikke poten zich schrap zetten in de hellende bodem. Ze trok haar jas om haar benen en ging zitten, in de hoop dat hij niet zou merken hoe haar handen en knieën trilden. Isaac kwam naast haar zitten, met zijn ellebogen op de lage rugleuning, zijn benen naar voren gestrekt.

Vanwaar ze zaten konden ze de spoorbaan zien, die vanaf het station een wijde, flauwe bocht maakte om vervolgens parallel aan de heuvels door te lopen. Achter het spoor golfdde de keurig geploegde velden met hun bruine voren in de richting van het stadje, dat aan het uiteinde van de groen-en-bruine lappendeken van het weidse dal lag. Uit schoorstenen kringelde houtrook op naar de heuvels met bomen die hun herfsttooi van rood, geel en goud droegen. Het zilveren lint van de rivier slingerde midden door het stadje, met bochten die afgezet waren met hoge, stenen muren. Over de stroom lagen overdekte bruggen. Ze konden de bolvormige torenspits zien van de gotische Grote Kerk die hoog boven het marktplein uit stak. In het oosten verhief zich de spitse, bruine toren van de lutherse kerk tegenover Christines huis eerbiedwaardig boven een zee van oranje pannendaken. Elke toren herbergde drie zware klokken, die elke dag bij zonsopgang luidden en op zondagochtend met majesteitlijke slagen de inwoners opriepen om de eredienst bij te wonen.

In het web van kronkelende keienstraatjes en trapstegen, tussen eeuwenoude fonteinen en met klimop bedekte beelden, renden en lachten kinderen die met een bal speelden of touwtjesprongen.

Uit de bakkerij kwam de geur van versgebakken *pretzels*, koekjes en *Schwarzwalder Kirschtorte*. In de slagerij telden huisvrouwen met schorten om hun muntgeld uit en keurden de verse worst en *Braten*, het braadvlees voor het middagmaal. Ze begroetten elkaar en wisselden nieuwtjes uit voor de smetteloos schone, witte toonbank. Onder een hele verzameling gestreepte luifels zetten boerinnen op het ruime plein kratten appels en paarse rapen klaar voor de markt. Ze hadden emmers met roze en paarse zinnia en zonnebloemen meegebracht en stapelden houten kratten met kakelende bruine hennen en witte eenden op naast bergen pompoenen. Op de hoek, bij café Krone, zaten oude mannen op gammele oude banken van hun warme, donkere bier te drinken, terwijl ze elkaar hun levensverhaal uit de doeken deden. Christine had altijd het idee dat er iets urgents in hun herinneringen zat, alsof ze bang waren de belangrijke details te vergeten of vreesden zelf vergeten te worden. In de kleine omheinde tuinen achter de hoge zandstenen huizen scharrelden kippen rond tussen keurige moestuintjes en twee of drie peren- of pruimenbomen. Hardwerkende boeren tastten hun hooi op in middeleeuwse schuren en voerden bietenafval en verschrompelde aardappels aan varkens. De ramen op de bovenverdiepingen van alle vakwerkhuisen stonden wagenwijd open zodat de donzen dekbedden in de zon en de frisse wind konden luchten.

Christine kon niet uitleggen waarom, maar dit alles riep dubbele gevoelens bij haar op. Ze zou het nooit tegen iemand zeggen, maar er waren tijden dat ze het allemaal heel saai en voorspelbaar vond. Zo zeker als de nacht weer in een dag veranderde, wist iedereen ook dat het hele stadje aan het eind van de maand op het stadsplein samen zou komen om het Wijnfestival te vieren, zoals elke herfst. En elke lente markeerde de meiboom op 1 mei het begin van het Bakkersfestival. In de zomer werden de voorgevel van het stadhuis en de fontein op de marktplaats overdekt met wijnranken en klimop, waarna de jonge meisjes en jongens hun rood-met-witte kostuums aandeden om het *Salz-Seder*-festival te vieren.

Aan de andere kant was ze zich bewust van de eenvoudige schoonheid van haar geboorteland – de heuvels, de wijngaarden, de kastelen – en begreep ze dat ze nooit ergens anders zo veel liefde en

geborgenheid zou vinden. Het eeuwenoude stadje, bekend om zijn wijn en zoute bronnen, stond voor thuis en familie en zou altijd deel blijven van wie ze was. Hier kende ze, net als haar zusje Maria en haar broertjes Henrich en Karl, haar plaats.

Tot vandaag.

Dat Isaac zo plotseling op haar stoep verscheen, voelde als een voorheen verborgen aanwijzing op een schatkaart, of een nieuw ontdekte afslag van een bekende weg. Er was verandering op til. Ze kon het voelen in de koele herfstwind.

Rusteloos stond ze op en plukte twee glanzende appels van een tak van de dichtstbijzijnde boom. Ook Isaac stond op, en ze gooiden een van de appels in zijn richting. Hij ving hem, stopte hem in zijn zak en kwam achter haar aan. Christine rende van de ene rij bomen naar de andere, haar lange mantel opgetrokken in haar handen.

Isaac schreeuwde, haalde haar in, greep haar bij haar middel vast en tilde haar al rondzwierend van de grond, alsof ze niet meer woog dan een klein kind. De geschrokken schapen renden alle kanten op, kwamen weer bij elkaar en staarden hijgend van onder een eik aan de rand van de boomgaard naar het schouwspel. Eindelijk hield Isaac op met draaien. Christine lachte en probeerde zich los te wurmen, maar hij liet haar niet gaan. Ze gaf het op en hij zette haar weer neer, haar dicht tegen zich aan drukkend tot haar voeten de grond raakten. Ze keek in zijn ogen, voelde de hitte in haar borst en het knikken van haar knieën. Hij sloeg haar armen achter haar rug en trok haar dichter tegen zich aan. Ze slikte toen ze zijn bedwelvende, bijzondere geur van vers gekapt hout, geurige zeep en dennen opsnoof. Ze voelde zijn warme adem op haar lippen.

‘Ik wil niet met Louisa,’ zei hij. ‘Voor mij is zij gewoon een klein zusje. Bovendien houdt ze te veel van haring. Ze begint naar vis te ruiken.’ Hij glimlachte naar haar en zij sloeg haar ogen neer.

‘Maar we komen uit twee verschillende werelden,’ zei ze zacht. ‘Mijn moeder zegt...’

Hij tilde haar kin omhoog en legde zijn vingers over haar lippen. ‘Het maakt niet uit.’

Maar Christine wist dat het wel uitmaakte. Misschien niet voor

haar, of voor hem, maar ergens, ooit, zou het iets uitmaken. Volgens haar moeder verknoeide ze haar tijd als ze zich inliet met jongens zoals hij. Hij was de zoon van een rijke advocaat, zij was de dochter van een arme bouwvakker. Zijn moeder kweekte rozen en zamelde geld in voor liefdadigheid, terwijl haar moeder de vloeren van het gezin schrobde en hun kleding waste. Hij was twaalf jaar naar school gegaan en studeerde nu aan de universiteit om arts of advocaat te worden, daar was hij nog niet uit. Zij had het heerlijk gevonden op school en ze had goede cijfers gehaald, zolang zij en haar medeleerlingen niet uit de klas werden gehaald om een late oogst binnen te halen of de aardappelplanten van ongedierte te bevrijden op de akkers.

Als ze eraan teruggedacht, vond ze het grappig dat ze zo hard had geleerd. Ze had de dwaze hoop gekoesterd om onderwijzeres of verpleegster te worden. Pas toen ze elf jaar oud was, ontdekte ze dat het geld kostte om langer dan acht jaar naar school te gaan en gaf ze haar droom om iets anders te zijn dan een goede moeder en een hardwerkende echtgenote op. Net als de meeste mensen uit haar stadje hadden haar ouders niet de extra tien mark per maand voor de middelbare school, of de twintig per maand, plus de kosten voor boeken, voor het hoger onderwijs. 'Bloei waar je geplant bent,' zei haar oma altijd. Maar Christines wortels waren rusteloos en ze vroeg zich af hoe het zou zijn om in vruchtbaarder grond te staan.

Isaac vertelde haar over klassieke muziek, cultuur en politiek, terwijl ze zijn vaders overhemden streek. Hij praatte met haar als ze in de tuin aan het werk was en vertelde dat hij naar Berlijn was geweest, waar hij opera's en voorstellingen had gezien. Hij beschreef de wereld, gaf kleurrijke beschrijvingen van landschappen en mensen alsof hij ze zelf had gezien: Afrika, China, Amerika. Hij sprak vloeiend Engels en had ook haar een paar woordjes geleerd. Alle boeken uit de familiebibliotheek had hij gelezen, een paar zelfs twee keer.

En dan was er nog het feit dat de Bauermanns Joods waren.

De vader van Isaac, Abraham, was volbloed Joods, Nina half-Joods. Het deed er niet toe dat de familie het geloof niet praktiseerde. De meeste mensen in het stadje zagen hen als Joden, en iedereen die lid was van de nazipartij – soms was moeilijk uit te maken wie dat wel

was en wie niet – beschouwde hen als zodanig. Isaac had uitgelegd dat zijn vader graag had gezien dat zijn kinderen zijn geloof overnamen, maar dat zijn moeder niet het type vrouw was dat tijd of zin wilde vrijmaken om andermans regels op te volgen. Ze voelde zich evenmin Joods als luthers, en dus was ze niet van plan om Isaac en zijn zus te dwingen een keuze te maken voordat ze oud genoeg waren om hun eigen beslissing te nemen. Maar in de ogen van de nazi's waren ze allemaal Joden en Christine wist dat sommige mensen in het stadje er aanstoot aan zouden nemen wanneer hij het als Jood zou aanleggen met haar als christen.

‘Waarom kijk je zo triest?’ vroeg hij.

‘Ben ik niet.’ Ze probeerde te glimlachen. Isaac zette zijn lippen op de hare en zoende haar. Christine was ademloos.

Na een paar heerlijke momenten trok hij zich hijgend terug. ‘Ik heb je toch gezegd dat Louisa weet hoe ik erover denk? We lachen om onze ouders, die zo hard hun best doen om ons aan elkaar te koppelen. Ze weet ook wat ik voor jou voel en ze wil dat ik gelukkig word. Ik moet je trouwens iets opbiechten. De eigenlijke reden waarom ik je vandaag kwam opzoeken, is dat ik van mijn vader iemand mag meenemen naar ons feest. Als je geen ja zegt, ga ik vreselijk af.’

Christine keek hem met grote ogen aan. Haar hart bonkte in haar keel en even voelde ze zich als de schapen die geschrokken over het gras waren weggerend.

Het feest van de Bauermanns was een belangrijke gebeurtenis, het enige sociale evenement waar alle notabelen uit het dorp altijd hun opwachting maakten, net als alle advocaten en veel invloedrijke mensen uit de plaatsen in de omgeving. Christine kende niemand van de gebruikelijke gasten, want de enige mensen met wie zij omging waren fabrieksarbeiders, boeren, slaggers en bouwvakkers.

Maar het jaar daarvoor had haar moeder haar in de keuken laten helpen. Ze had dure kaas en theelepeltjes zwarte kaviaar op rauwkost en geschulpte crackers gelegd. Toen ze de hapjes aan het eind van de gang aan de serveersters gaf, werd ze betoverd door wat ze zag en hoorde. Het kleurrijke schouwspel deed haar aan plaatjes uit een sprookjesboek denken. Er klonk vioolmuziek en spranke-

lende champagne bruiste in de kristallen glazen. Mannen in driedelig zwart en vrouwen in lange, glanzende jurken leken te zweven terwijl ze over de marmeren vloeren walsten, als bloemen die uit de koude wintertuin waren geplukt om het licht en de warmte van het grote huis binnen te glijden. Een miljoen lichtjes fonkelden op de trapleuningen en de muurdecoraties. Een enorme denboom, gehuld in zilver en goud, reikte tot aan het plafond in de foyer. Haar moeder bleef haar er steeds aan herinneren dat ze daar was om te werken, niet om er met grote ogen en een open mond als een betoverd schoolmeisje te staan staren.

En nu vroeg Isaac haar als zijn introducee voor het grootste feest in het stadje – niet om de broodjes op de schalen te leggen of drankjes op een zilveren dienblad rond te brengen, maar als een van de vrouwen in een elegante, soepele avondjurk. Zijn vraag bleef tussen hen in de lucht hangen en ze had geen idee wat ze moest zeggen. Als om haar aarzeling te onderstrepen, klonk het ritmische kloppen van een houtbijl uit het dal onder hen op. Uiteindelijk werd haar dagdroom verbroken door het schrille fluiten van een trein die zijn aankomst bij het station in het stadje aankondigde.

‘Ga je nog iets zeggen?’ vroeg hij.

‘We keken altijd vanaf de overkant van de straat,’ zei ze met een glimlach.

‘Waar heb je het over?’

‘We keken altijd naar je. Maria, mijn beste vriendin Katja en ik. We keken naar de rijke mensen die in hun prachtige kleding uit hun auto’s stapten om naar het feest van jouw ouders te gaan. We zagen hoe jij en je zusje hen bij de deur begroetten.’

‘Bah,’ zei hij, met een verveelde blik. ‘Ik vond het vreselijk. Al die dames wilden omhelsd worden. En alle mannen tikten me op mijn hoofd alsof ik een hond was. En zelfs nu ik groter ben dan de meesten van hen, moeten en zullen ze me op mijn schouder kloppen en dingen zeggen als... beste jongen, of beste kerel van je vader, beste vent.’

‘Maar je was zo knap in je zwarte smoking. Dat vonden Katja en Maria ook. En die kleine Gabriella lijkt als twee druppels

water op je moeder, met haar kastanjebruine haar en donkerbruine ogen.’

‘Gelukkig hoef ik het dit jaar niet meer te doen. Bovendien, Gabriella vindt het heerlijk. Ze zal blij zijn dat ze het rijk voor zich alleen heeft. Ze is gek op al die aandacht.’ Vreemd genoeg keek hij plotseling somber. ‘Maar ik ben bang dat er dit jaar niet zo veel mensen komen als anders.’

‘Waarom niet?’ Plotseling be kroop Christine het angstige gevoel dat het iets te maken had met de reden waarom hij haar had uitgenodigd.

‘Veel Joodse vrienden van mijn ouders hebben het land verlaten. De uitnodigingen kwamen terug met *Adresse Unbekannt*.’

De plotselinge omslag in zijn stemming verbaasde haar en ze probeerde over iets anders te beginnen. Ze wilde niet dat dit heerlijke moment verknoeid werd. ‘Ik zou niet weten hoe ik ja zou kunnen zeggen. Ik heb geen jurk die mooi genoeg is.’

‘We vinden wel een jurk,’ zei hij, haar vastpakkend. ‘Mijn moeder heeft een kast vol. En als je er geen kunt vinden die je leuk vindt, gaan we naar de winkel. Hoe dan ook, jij wordt het mooiste meisje op het hele feest.’ Hij kuste haar opnieuw en de rest van de wereld verdween, met al zijn zorgen en moeilijkheden.

Een halfuur later liepen ze hand in hand uit de heuvels terug. Boeren gooiden vanaf paard-en-wagens mest op de akkers en werkten de restanten van de zomertarwe de grond in, met grote, grijze ossen voor hun ploegen.

Vanuit het oosten naderde uit het stadje een lange, zwarte trein, die kort en gedrongen werd toen hij de flauwe bocht nam. Christine en Isaac stonden dicht bij de overgang, hij met zijn armen om haar middel, om het gevaarte te zien passeren. De locomotief maakte vaart toen hij op het rechte gedeelte kwam en daverde langs. De hete luchtstroom trok aan hun kleding en haren. Grote wolken grijze rook bolden op boven de hete schoorsteen en de geur van brandende steenkool hing in de lucht. De enorme gietijzeren wielen sloegen hard en ritmisch op het spoor en overstemden alle andere geluiden van de razende tocht van de trein naar zijn volgende bestemming. Christine lachte en zwaaide naar

de passagiers achter de ramen, terwijl ze zich probeerde voor te stellen naar welke verre en opwindende bestemmingen ze op weg waren. Nadat de laatste wagon was gepasseerd, renden Isaac en zij de hele weg terug naar het stadje.